

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 4 (2019) nr 1
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2019.04.04

Teresa Gumuła*

Czasopismo jako źródło do badań biograficznych na przykładzie „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” (1947–2017)

Journals as a Source for Biographical Research on the Example of *Przegląd Historyczno-Oświatowy* [*Historical and Educational Review*] (1947–2017)

Abstract: Journals are an important source of information about theoretical and practical achievements in various pedagogical disciplines. They inspire to undertake research on the biographies of outstanding individuals against the background of the era, as well as on the collective portrait of the teaching environment. An interesting collection of source materials for biographical research can be found in the journal *Przegląd Historyczno-Oświatowy* [*Historical and Educational Review*], which has been published for seventy years (1947–2017). Studies on the content of this quarterly incline to ask questions about the role of outstanding teachers in education and culture of past eras, as well as about the place and importance of biographical works in the achievements of the history of education in Poland and in the world.

Key words: *Historical and Educational Review*, biography, history of upbringing, educators.

* Teresa Gumuła (ORCID 0000-0001-7877-213X) – doktor nauk humanistycznych, pedagog, historyk oświaty i wychowania, adiunkt na Wydziale Pedagogicznym i Artystycznym Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, kontakt: t.gumula@gazeta.pl.

Wprowadzenie

Czasopisma pedagogiczne są ważnym źródłem informacji o teorii i praktyce wielu dyscyplin naukowych. Informują, integrują oraz inspirują czytelników do podejmowania i prowadzenia badań między innymi na temat biografii wybitnych jednostek na tle epoki, a także nad portretem zbiorowym różnych środowisk nauczycielskich. Wśród periodyków poświęconych badaniu przeszłości edukacyjnej, wychowawczej i oświatowej, ukazujących się w naszym kraju na uwagę zasługują trzy tytuły: ukazujący się od 1947 r. „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, od 1958 r. „Rozprawy z Dziejów Oświaty” oraz od 1994 r. „Biuletyn Historii Wychowania”. Zawartość tych periodyków historyczno-oświatowych stanowi cenny zbiór materiałów między innymi na temat roli wybitnych uczonych, pisarzy, nauczycieli oraz pedagogów w dziejach kultury i oświaty, problemów wychowania w rodzinie i w szkole, działalności związków i stowarzyszeń oświatowych, organizacji szkolnych i pozaszkolnych form kształcenia dorosłych. Czasopisma te są także miejscem prezentacji dawnej i współczesnej twórczości polskich pedagogów, a ich opiniotwórczy charakter pozwala nakreślić zbiorowy portret nauczycieli w warunkach pracy zawodowej oraz działania społecznego.

Interesujący zbiór materiałów źródłowych zawiera „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, który świętował niedawno 70 lat swej działalności (1947–2017). Z uwagi na wyodrębnione w nim działy „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, jak każde czasopismo naukowe, pełni funkcję informacyjną oraz kronikarską, dzięki czemu jest ważnym źródłem wiedzy o życiu naukowym i dorobku środowiska historyków wychowania.

W pierwszym roku ukazywania się pisma jego łamy przeznaczono na opublikowanie wspomnień i wypowiedzi organizatorów oraz działaczy – uczestników tajnego nauczania okresu drugiej wojny światowej. W 1947 r. redaktorzy czasopisma oświadczyli:

Szczególłą wagę przywiązujemy do ogłaszania ciekawych wspomnień i dokumentów. Apelujemy o pomoc i współpracę do tych wszystkich spo-

1 Od Redakcji, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1947, s. 3–4. Zachowane pierwsze numery pisma oraz dokumenty z nim związane dostępne są w wersji elektronicznej na stronie www.znppho.pl, dostęp: 14.04.2018.

śród pracowników naukowych i nauczycielstwa, dla których nasza przeszłość pedagogiczna, nasz wysiłek tworzenia szkoły polskiej jest treścią żywą¹.

Następny rocznik kwartalnika miał być wypełniony materiałami dotyczącymi strat osobowych pracowników oświaty i nauki w latach 1939–1945. Jednak, jak wspomina Kamila Mrozowska:

znajdujący się w produkcji nr 1 „Przegląd” został na polecenie cenzury zniszczony (zachowało się jedynie kilka odbitek szczotkowych). Pismo przestało wychodzić, badania nad tajnym nauczaniem zostały zahamowane².

Tom drugi czasopisma zawierał wiele bezcennych materiałów biograficznych, a miał liczyć ponad 400 stron druku poświęconych stratom osobowym nauczycielstwa polskiego w latach drugiej wojny światowej³. Więcej szczegółowych informacji na temat początkowego okresu działalności pisma zawierają refleksje Jana Hulewicza, opublikowane w 1965 r., których fragment warto tutaj przytoczyć:

Patrząc dziś już z pewnej perspektywy, można powiedzieć, że największą wartością tego monograficznego zeszytu [dotyczy zeszytu nr 2 z roku 1947 – T. G.] były wspomnienia grupy najstarszych działaczy związkowych (Stefan Julian Brzeziński, Stanisław Świdwiński, Eugeniusz Muller, Karol Klimek), którzy naświetlili węzłowe momenty życia organizacji związkowej i dali sylwetki wielu czołowych działaczy. Z materiałów źródłowych ważne było opublikowanie memoriału Ministerstwa WRIOP [Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego – T. G.] w sprawie ZNP z r. 1938, rzucającego światło na motywy centralnych władz oświatowych, które doprowadziły do rządów kuratorskich w ZNP. Publikując wówczas pewne materiały autobiograficzne, jak np. wspomnienia Eugeniusza Mullera o Julianie Smulikowskim czy Stanisławie Nowaku, w pełni zdawałem sobie sprawę, że zawierają one wiele oświeleń kontrowersyjnych, iż mogą wywołać zastrzeżenia czy sprostowania. Ale właśnie o to rozbudzenie zainteresowania dla przeszłości zawodowego ruchu nauczycielskiego, o powstanie dyskusji i polemiki naukowej szło mi, gdy w r. 1947, z namowy Cz. Wycecha, montowałem ten związkowy numer „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”⁴.

- 2 K. Mrozowska, *Ryszard Wroczyński jako redaktor „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” 1959–1987. Garść wspomnień*, w: *Pedagogika społeczna. Pytania o XXI wiek. Pamięci Profesora Ryszarda Wroczyńskiego*, red. A. Przeclawska, W. Theiss, Warszawa 1999, s. 38; por. ustalenia Witolda Chmielewskiego, *70 lat „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2017, nr 3–4, s. 10–17.
- 3 J. Hulewicz, *Stan i potrzeby badań nad dziejami ZNP*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1965, nr 3, s. 316–317.
- 4 J. Hulewicz, *Stan i potrzeby badań nad dziejami ZNP*, s. 316.

W 1959 r. Związek Nauczycielstwa Polskiego uzyskał zgodę na wznowienie czasopisma, a pierwszy wydany wówczas numer nosił liczbę porządkową 5, co miało podkreślać ciągłość numeracji wydawnictwa. Z materiałów zamieszczanych na łamach czasopisma, artykułów i wspomnień wyłania się interesujący i bardzo zróżnicowany obraz aktywności zawodowej i pozazawodowej wielu nauczycieli, wychowawców i opiekunów placówek państwowych, prywatnych, kościelnych oraz zakonnych. Na bazie wspomnień, pamiętników i recenzji oraz dyskusji zamieszczanych w periodyku przez kilka kolejnych dziesięcioleci, powstawał bogaty zbiór źródeł do edukacji nauczycielskiej różnych epok. Wnikliwe studia zawartości czasopisma nadal zachęcają do stawiania pytań i podejmowania badań w celu znalezienia odpowiedzi na pytania dotyczące roli nauczycieli w edukacji historyczno-pedagogicznej młodego pokolenia, popularyzowania dorobku pedagogiki i historii wychowania w podręcznikach akademickich, opracowaniach naukowych i programach kształcenia na kierunkach nauczycielskich w szkołach wyższych, a także co do miejsca i znaczenia prac biograficznych w badaniach historyczno-oświatowych.

O redaktorach, wydawcach i historii czasopisma

„Przegląd Historyczno-Oświatowy” zaczął ukazywać się w 1947 r. jako „kwartalnik poświęcony badaniom dziejów wychowania i oświaty w Polsce”. Inspiracją do uruchomienia nowego pisma był fakt ogromnych spustoszeń w zasobach archiwalnych, które poczyniła wojna, a także troska o to, by chociaż częściowo wyrównać straty poniesione w materiale archiwalnym poprzez inicjowanie pisania wspomnień nauczycielskich i zbieranie ocalałych dokumentów. W trakcie prac nad dokumentacją tajnego nauczania w gronie działaczy Związku Nauczycielstwa Polskiego (ZNP) rozpoczęto wydawanie nowego kwartalnika. W skład redakcji PHO wchodziłi wtedy: Jan Hulewicz, Ryszard Wroczyński, Tadeusz Nowacki, Teofil Wojeński, a w skład rady redakcyjnej: Henryk Barycz, Jan Dobrzański, Józef Kwiatek, Wacław Polkowski, Stanisław Tync.

Pierwszym redaktorem naczelnym pisma był Jan Hulewicz, a jego bliskim współpracownikiem został Henryk Barycz. W skład pierwszego komitetu redakcyjnego weszli: Stanisław Brzozowski, Karol Klimek, Eugeniusz Muller, Czesław Wycech, a od 1959 r. dołączyli do nich Teofil Wojeński i Wacław

Polkowski (obaj z ZNP) oraz Józef Kwiatek (z Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego)⁵. W pierwszym zeszycie pisma opublikowano materiały do dziejów tajnej oświaty w latach drugiej wojny światowej. Jako pilne zadanie potraktowano rozpoczęcie prac badawczych nad polityką okupanta i polską konspiracją oświatową⁶. Redakcja czasopisma początkowo mieściła się w Krakowie przy ul. Barskiej 10, a po okresie zawieszenia pisma w latach 1948–1959, przeniesiono ją do Warszawy na ul. Smulikowskiego 6/8. Aż do 1992 r. „Przegląd Historyczno-Oświatowy” był czasopismem Związku Nauczycielstwa Polskiego, w latach 1992–2004 ukazywał się pod auspicjami Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego (finansowany przez Komitet Badań Naukowych), w latach 2004–2009 wspólnie z PTP wydawał je ZNP. Od 2010 r. wydawcą samodzielnym ponownie stał się Zarząd Główny ZNP pod kierownictwem Sławomira Broniarza⁷.

Periodyk w ciągu siedemdziesięciu lat swojego istnienia odegrał ważną rolę w publikowaniu materiałów, artykułów i rozpraw o dziejach związkowego ruchu nauczycielskiego. W zeszycie specjalnym w 2015 r. (nr 3–4) zamieszczono artykuły poświęcone działalności najstarszej nauczycielskiej organizacji związkowej z okazji 110 rocznicy ZNP⁸.

W ciągu pierwszego ćwierćwiecza ukazywania się pisma utrwalił się naukowy profil periodyku zajmującego się wyłącznie sprawami historii oświaty i wychowania, powiązanego z ruchem pedagogicznym i oświatowym wielu pokoleń nauczycieli⁹.

W długim okresie siedemdziesięciolecia działalności pisma jego struktura nie ulegała większym zmianom. Składały się na nią od wielu lat: „Artykuły i Rozprawy”, „Materiały”, „Sylwetki”, „Recenzje”, „Noty bibliograficzne”, „Kronika”. W niektórych rocznikach dodatkowo publikowano bibliografię zawartości czasopisma, bibliografię prac z zakresu historii

- 5 Por. T. Gumuła, *Czterdzieści pięć lat „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2003, nr 1–2, s. 5–10.
- 6 W 1945 r. utworzono Komisję do Badania Dziejów Oświaty i Wychowania, która gromadziła materiały źródłowe do historii walki o polską szkołę, naukę i kulturę w czasie wojny. Pomysłodawcami powołania komisji byli: Czesław Wycech i Kazimierz Maj (dyskutowano o tym już w 1942 r. w konspiracji).
- 7 Szczegółowo omawia te problemy Witold Chmielewski w artykule: *70 lat „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”*, s. 19.
- 8 Znajduje się tu m.in. obszerny jubileuszowy artykuł Jana Doroszewskiego wraz z bibliografią do dziejów ZNP.
- 9 R. Wroczyński, *Notatki z okazji 25-lecia „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1983, nr 1, s. 7–14; T. Gumuła, *Czterdzieści pięć lat „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”*, s. 5–10.

oświaty i wychowania, listy, polemiki i dyskusje¹⁰. Ukazało się także kilkanaście zeszytów tematycznych, na przykład poświęconych jubileuszowi Uniwersytetu Jagiellońskiego, 110-leciu ZNP, Marianowi Falskiemu w setną rocznicę urodzin, biografii i poglądom pedagogicznym Ryszarda Wroczyńskiego, Stanisławowi Mauersbergowi. W odrębnym zeszycie ukazała się bibliografia zawartości „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” za lata 1947–2007, opracowana przez Iwonę Czarnecką oraz Karola Poznańskiego.

Janina Marciniakowa zamieszczała na łamach pisma wykazy prac z zakresu wychowania, szkolnictwa i myśli pedagogicznej, opublikowano je w latach 1971–1979. Obejmowały one druki zwarte, fragmenty prac zbiorowych oraz artykuły z wybranych wydawnictw ciągłych w układzie rzeczowym¹¹. W dziale

10 Dokładną analizę zawartości pisma ułatwiają ostatnio opublikowane bibliografie: pierwsza za lata 1947–2007 oprac. przez I. Czarnecką oraz K. Poznańskiego i druga za lata 2007–2017 oprac. przez Teresę Gumułę i J. Nowak. Por. „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2007 nr 3–4 oraz „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2017 nr 3–4.

11 W latach 1971–1982 Janina Marciniak zamieszczała bibliografie zawartości czasopisma w każdym pierwszym numerze kwartalnika, a dalej w numerze czwartym roczników 1983 i 1984. Dzięki zestawieniu opublikowanemu w numerze 2 „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” z r. 1978 mamy dostęp do informacji o zawartości dwudziestu roczników pisma z lat 1947–1977. Warto tu przypomnieć postać autorki tych bibliografii, wspaniałej warszawskiej bibliotekarki, współautorki bibliografii czasopism warszawskich, mającej znaczny udział w działalności wydawniczej Biblioteki na Koszykowej w Warszawie. Por. G. M. Lewandowska, *Janina Marciniak (1926–2009)*, w: *Teoretycy i praktycy polskiego bibliotekarstwa*, Warszawa 2012.

12 „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1980 nr 1, s. 130–137.

13 Por. P. Rodak, *O biografjach tych, którzy nie mają biografii*, w: *Biografia historiografia dawniej i dziś. Biografia nowoczesna, nowoczesność biografii*, red. R. Kasperowicz, E. Wolicka, Lublin 2005, s. 231–232.

„Teoretycy wychowania i działacze oświatowi” (układ według nazwisk) każdorazowo znajdujemy kilkadziesiąt biogramów, np. w 1978 r. było ich łącznie osiemdziesiąt osiem¹².

Czasopismo jako zbiór materiałów do badań biograficznych

Biografistyka wpisała się w obszar badań wielu dyscyplin, takich jak historia, socjologia, psychologia, pedagogika, literaturoznawstwo, etnologia, co nadało jej charakter interdyscyplinarnej. W ostatnich dziesięcioleciach odnotowano zmiany w sposobie jej uprawiania między innymi poprzez zwrócenie uwagi na dzienniki, autobiografie i zapisy powszednie, czyli korzystanie z tzw. nieprofesjonalnych tekstów autobiograficznych, nazywanych często dokumentami osobistymi¹³.

Interesujące nas czasopismo pedagogiczne zawiera zbiór źródeł pisanych narracyjnych, opisowych, opowiadających, a zalicza się do nich pamiętniki, wspomnienia, relacje, korespondencję prywatną, twórczość publicystyczną (gazety, ulotki, materiały propagandowe), a także źródła dokumentowe i aktowe¹⁴. Jak stwierdziła Władysława Szulakiewicz: „wszystkie dotychczas opublikowane czasopisma stanowią źródło do historii wychowania”¹⁵, a „Przegląd Historyczno-Oświatowy” jest źródłem do dziejów kształtowania się, a także organizowania środowiska historyków wychowania w Polsce po drugiej wojnie światowej, dziejów polskiego środowiska nauczycielskiego, reform oświatowych, działalności szkół różnego typu, polskich organizacji nauczycielskich, losów polskiej inteligencji oraz placówek oświaty w okresie wojny i okupacji¹⁶. Należy podkreślić, że wielką w tym zasługą redaktorów naczelnych czasopisma: Jana Hulewicza, Ryszarda Wroczyńskiego, Mariana Walczaka oraz aktualnie sprawującego te funkcję – Witolda Chmielewskiego. Warto choćby w kilku słowach przypomnieć ich sylwetki, bowiem byli oni wybitnymi uczonymi o bardzo bogatym i cenionym dorobku naukowym.

Jan Hulewicz (1907–1980) pierwszy redaktor (1947–1948) i współzałożyciel „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”, w latach 1947–1980 redaktor wielu tomów „Biblioteki Narodowej” oraz pięciotomowej serii *Z dziejów oświaty*, przez długi okres aktywny współpracownik pisma, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, kierownik Katedry Historii Szkolnictwa UJ, autor wielu prac m.in. z historii oświaty galicyjskiej¹⁷.

Ryszard Wroczyński (1909–1987), od 1947 r. związany z Katedrą Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego, od 1952 r. pracował na Uniwersytecie Warszawskim (w 1968 r. uzyskał tytuł profesora), a równolegle na Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie, współtwórca pedagogiki społecznej. Przez blisko 30 lat redaktor naczelny „Przeglądu

14 Por. *Metodologia w badaniach naukowych historii wychowania*, red. T. Jałmużna, I. Michalska, G. Michalski, Łódź 1993.

15 W. Szulakiewicz, *Czasopisma historyczno-oświatowe źródłem informacji o polskiej historii wychowania*, w: *Czasopiśmiennictwo drugiej połowy XX wieku jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska i G. Michalski, Łódź 2010, s. 31–33.

16 Tamże, s. 33.

17 *Listy Jana Hulewicza do Heleny Radlińskiej*, oprac. W. Theiss, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1998 nr 3–4; *Listy Jana Hulewicza do Ryszarda Wroczyńskiego z 1959 roku*, oprac. tenże, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2017, nr 3–4; A. Massalski, *Mój Mistrz – profesor dr Jan Hulewicz (1907–1980)*; „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2017, nr 3–4; R. Dutkowska, *Jan Hulewicz – uczonej i pedagog*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1982 nr 3–4.

Historyczno-Oświatowego” (1959–1987), dzięki któremu „praca zespołu redakcyjnego przebiegała w harmonijnej, pełnej odpowiedzialności, a jednocześnie koleżeńskiej atmosferze”¹⁸.

Marian Walczak (ur. 1923) – wybitny pedagog i historyk, badacz dziejów oświaty okresu drugiej wojny światowej oraz pierwszych lat powojennych, prezes ZNP w latach 1964–1972, sekretarz generalny Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego od 1981 r. Blisko 30 lat był redaktorem naczelnym „Przeglądu” (1988–2016), jest też autorem wielu znakomitych publikacji poświęconych dramatycznym losom nauczycieli i pracowników nauki w czasach okupacji hitlerowskiej i sowieckiej¹⁹.

Witold Chmielewski – redaktor naczelny pisma od czerwca 2017 r., wcześniej sekretarz redakcji i zastępca redaktora naczelnego tego pisma, profesor Akademii Ignatianum w Krakowie. Kwartalnik zawdzięcza mu zachowanie wysokiego poziomu merytorycznego pisma, powiększanie grona czytelników poprzez uruchomienie strony internetowej oraz indeksację pisma w bazie ERIH. Chmielewski jest autorem wielu prac zwartych i artykułów naukowych, opartych na bogatym materiale źródłowym.

Wszyscy redaktorzy naczelni omawianego periodyku pełnili swoją funkcję z bardzo dużym zaangażowaniem, podejmując trud organizacyjny i naukowo-badawczy w celu zachowania przez kwartalnik wiodącej pozycji merytorycznej w dziedzinie historii oświaty i wychowania. W ostatnich latach pojawiło się wiele trudności w pracy redakcji czasopisma, głównie finansowych, zagrożona była ciągłość wydań, ale udało się je pokonać. Zmiany, które odnotowano w jego funkcjonowaniu w minionym dziesięcioleciu XXI wieku, doty-

18 W. Theiss, *Listy...*, s. 47; R. Wroczyński, *Ostatnie spotkanie z Janem Hulewiczem*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1980, nr 4; tenże, *Ryszard Wroczyński 1909–1987*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1988, nr 3.

19 S. Mauersberg, *Profesor Marian Walczak. W 75 rocznicę urodzin*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1998, nr 3–4; T. Gumuła, *Profesor Marian Walczak – redaktor naczelny „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” w latach 1988–2016*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2017 nr 3–4.

czyły m.in. rozpoczęcia współpracy z Wydawnictwem Pedagogicznym ZNP (od 2008 r.); kilkakrotnej zmiany podtytułu, który obecnie brzmi „Kwartalnik Związku Nauczycielstwa Polskiego poświęcony dziejom oświaty i wychowania”; dodania do publikowanych artykułów bibliografii załącznikowej. Od 2014 r. teksty publikowane w trzech podstawowych

rubrykach: „Artykuły i Rozprawy”, „Materiały” oraz „Sylwetki” opatrzone tytułem w języku angielskim, streszczeniem i słowami kluczowymi w języku angielskim²⁰. W 2015 r. opublikowano pierwszy raz informacje o recenzentach tomu, na stronie redakcyjnej podano tytuł czasopisma w języku angielskim, podobnie jak spis treści. Na łamach periodyku w 2016 r. zamieszczono artykuł w języku angielskim, a w 2017 r. – w języku włoskim²¹.

Wspomniane zmiany nie naruszyły stałej koncepcji zawartości (budowy) czasopisma. W roku 2017 w skład redakcji „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” wchodził: Jerzy Doroszewski, Józef Miąso, Karol Poznański, Halina Taborska (Wielka Brytania), Marian Walczak. Naukowej Radzie Redakcyjnej przewodniczył Marian Walczak, a jej członkowie to: Sławomir Broniarz, Wiesław Jamrozek, Józef Krasuski, Adam Massalski, Lech Mokrzecki, Frank Tosch (Niemcy), Stefania Walasek, Edward Walewander. Nowości korzystnie wpłynęły na większą objętość pisma, ale co ważniejsze na jego niezwykle urozmaiconą zawartość. Autorzy artykułów podejmują tematykę bardzo ciekawą, a mało znaną, jak na przykład Teresa Zaniewska pisze o dziejach szkolnictwa 2. Korpusu Polskiego we Włoszech (1945–1946), W. Chmielewski omawia działalność Funduszu Kultury Narodowej na Obczyźnie (1939–1947), a Władysława Szulakiewicz daje nam nowe spojrzenie na zasługi Bogdana Nawroczyńskiego (1882–1974) w awansie akademickim pedagogiki. Badania naukowe nad szkolnictwem prowadzone przez Stanisława Mauersberga, Mariana Walczaka, Ewelinę J. Kryńską i wielu innych autorów, zarejestrowane w formie znakomych artykułów na łamach czasopisma, to obszerny zbiór nowych ustaleń z dziejów szkolnictwa okresu Polski Niepodległej. Niewątpliwie dają młodemu pokoleniu badaczy impuls do podejmowania kolejnych prac naukowych.

20 Wypada też wymienić nazwiska sekretarzy redakcji czasopisma, postaci niezastąpionych w pracach redakcyjnych, byli to: Wanda Ferens, Wanda Wyrobkowa-Pawłowska, Anna Mońka-Stanikowa, Wiesław Theiss, Tadeusz Suberlak, Stanisław Mauersberg. Na temat Wyrobkowej-Pawłowskiej niezwykle interesujący artykuł opublikował Wiesław Theiss. Por. W. Theiss, *Wanda Wyrobkowa-Pawłowska: życie jako służba społeczna*, „Pedagogika Społeczna”, 2017, nr 1, s. 67–81.

21 K. Śliwak, *Activities of Fr. Zygmunt Kaczynski – Minister of Religious Affairs and Public Education in the Government – In exile (1943–1945)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2016, nr 3–4; B. Surma, *Sviluppo e recezione dell’idea di educazione montessoriana in Polonia*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2017, nr 3–4. W poprzednich rocznikach pisma niekiedy recenzowano zagraniczne wydawnictwa opublikowane w językach: niemieckim, szwedzkim, litewskim i innych.

Dział „Sylwetki” w kwartalniku

Dział prowadzony jest w czasopiśmie od kilkudziesięciu lat, a zwiera krótkie wspomnienia, zyciorysy oraz nekrologi. Większość zamieszczonych tu refleksji ma charakter wspomnieniowy. Do analizy zawartości tego działu przydatne są zestawienia bibliograficzne zamieszczone na łamach pisma. I tak wspomniana już autorka pierwszych bibliografii zawartości „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” Janina Marciniakowa, w zestawieniu bibliograficznym za lata 1947–1977 zamieściła w kwartalniku rubrykę „Sylwetki” w wyodrębnionym na użytek tamtego spisu dziale „Materiały biograficzne”²². Zastosowała tu układ podmiotowy, według nazwiska osoby, której dotyczyła informacja (biogram, wspomnienie lub nekrolog), opublikowała 207 krótkich, najczęściej kilkustrońnicowych tekstów. Wyjątkowo obszerne w tym zestawieniu są materiały dotyczące Jana Władysława Dawida autorstwa Wincentego Okonia z 1959 r. oraz Joanny Kujawskiej z roku 1962²³. Obszerniejsze są też materiały dotyczące Antoniego Karbowiaka, opublikowane przez Henryka Barycza, Mieczysława

Kreutza, przygotowane przez Jerzego Ekela czy Łukasza Kurdybachy, opracowane przez Józefa Miąso²⁴.

Bibliografia zawartości czasopiśma za lata 1947–2007 obejmuje 207 nazwisk uczonych akademickich oraz nauczycieli szkół różnych szczebli. W zestawieniu odnotowano lata życia i w kilkunastu przypadkach krótką notkę biograficzną, na przykład Józefa Andrzejowskiego – nestora polskiej pracy oświatowej na Ukrainie, Aleksandra Birkenmajera – bibliotekarza i uczonego, Jadwigi Dziubińskiej i jej koncepcji szkół rolniczych, Stanisława Haducha – nauczyciela-społecznika, Marii Kondrackiej – zapomnianej działaczki oświatowej, Jana Liszewskiego – nauczyciela

22 Por. J. Marciniak, *Bibliografia zawartości dwudziestu roczników „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” (1947–1977)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1978, nr 2. Por. W. Okoń, *Życie i twórczość Jana Władysława Dawida*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1959, nr 1, s. 31–58; J. Kujawska, *Jan Władysław Dawid w literaturze polskiej. Stan i potrzeby badań*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1962, nr 1, s. 41–55.

23 Por. W. Okoń, *Życie i twórczość Jana Władysława Dawida*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1959, nr 1, s. 31–58; J. Kujawska, *Jan Władysław Dawid w literaturze polskiej. Stan i potrzeby badań*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1962, nr 1, s. 41–55.

24 Por. H. Barycz, *Zapomniany historyk wychowania i oświaty polskiej. W czterdziestolecie zgonu Antoniego Karbowiaka garść uwag i materiałów*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1960, nr 1, s. 11–32; J. Ekel, *Mieczysław Kreutz (1893–1971). Bibliografia*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1972, nr 2, s. 233–245; J. Miąso, *Łukasz Kurdybacha (1907–1972)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1973 nr 4, s. 527–537.

i działacza warmińskiego; Stanisława Mauersberga w osiemdziesiątą rocznicę urodzin opisano życie, działalność pedagogiczną i naukową profesora; Marii Papiewskiej – jej zasług dla kształtowania i rozwoju wychowania przedszkolnego w Polsce międzywojennej²⁵.

W przypadku bibliografii zawartości „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” za lata 2007–2017 przygotowanej przez Joannę Nowak i Teresę Gumułę w dziale „Sylwetki” występuje 37 pozycji. Cechą charakterystyczną tego spisu jest duża ilość wspomnień i refleksji na temat życia i dorobku naukowego Stanisława Mauersberga (1924–2012), w latach 2012–2016 pojawiło się aż 10 pozycji opracowań opublikowanych przez Chmielewskiego, Wojciecha Gasika, Teresę Gumułę, Stanisława Majewskiego, Leonarda Grochowskiego, Ewelinę J. Kryńską, Hannę Markiewiczową, Mariana Walczaka i Edwarda Walewandra. Ponadto większość materiałów tego działu obejmuje syntetyczne biografie uczonych i wybitnych nauczycieli dwudziestego stulecia, co wskazywałoby na potrzebę kontynuacji lub drugiego wydania z uzupełnieniem, *Słownika Biograficznego Polskiej Historii Wychowania*, który opublikowano po raz pierwszy w Toruniu w 2008 r. pod redakcją Andrzeja Meissnera i Władysławy Szulakiewicz²⁶.

Reasumując: dział „Sylwetki” w okresie siedemdziesięciu lat istnienia pisma obejmuje 244 biogramów, co w przybliżeniu tworzy zbiór podstawowych informacji na temat biografii około 200 osób, uczonych akademickich oraz nauczycieli szkół różnych szczebli, twórców teorii i praktyki pedagogicznej na przestrzeni minionych stuleci. Spośród nich na wyróżnienie zasługują notki biograficzne dotyczące 83 nauczycieli, uczestników i organizatorów oświaty okresu drugiej wojny światowej, zamieszczone w numerze specjalnym „Przeglądu” w 1949 r. Mamy tutaj także niezwykle interesujący portret zbiorowy nauczycieli, czyli *Sylwetki nauczycieli spod znaku „Rodła” (z obszaru Dzielnicy v Związku Polaków w Niemczech w Złotowie)*, opracowany przez Jerzego Oleksińskiego²⁷. Niekiedy sylwetki pedagogów ukazane są na tle systemu oświaty, wychowania i opieki w Polsce, na przykład Józefa Czesława Babickiego²⁸.

25 Por. J. Marciniak, *Bibliografia zawartości*, s. 53–62.

26 Wyjątek stanowią artykuły o Bartłomieju Nowodworskim, Krzysztofie Kluku, Henryku Kuhlu, ks. Wincentym Pieńkowskim i s. Marcelinie Darowskiej.

27 J. Oleksiński, *Sylwetki nauczycieli spod znaku „Rodła” (z obszaru Dzielnicy v Związku Polaków w Niemczech w Złotowie)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1979, nr 3, s. 377–409.

28 *Wkład Józefa Czesława Babickiego (1880–1952) w kształtowanie się polskiego systemu opieki nad dzieckiem osieroconym*, oprac. F. Kulpiński, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1999, nr 1–2, s. 131–143.

Nie brakuje też jubileuszy, między innymi prof. Stanisława Mauersberga – w osiemdziesiątą i dziewięćdziesiątą rocznicę urodzin i 66 lat pracy naukowo-dydaktycznej prof. Tadeusza W. Nowackiego; dziewięćdziesiątą rocznicę urodzin prof. Wincentego Okonia; osiemdziesiątą rocznicę urodzin prof. Karola Poznańskiego; siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin prof. Mariana Walczaka²⁹. W gronie szacownych jubilatów mamy też stulatka: nauczyciela Tadeusza Moniewskiego³⁰. Przywołane przykłady krótkich, często szkicowych opracowań biograficznych, pokazują nie tylko drogę życiową człowieka, ale przypominają też o jego miejscu i roli w historii oświaty i wychowania, co stanowi potwierdzenie opinii o tym, że biografistyka interesuje się zarówno postaciami wybitnymi, ale też całkiem zwyczajnymi, ich zróżnicowanym życiowym doświadczeniem w jednej i tej samej przestrzeni i czasie³¹.

Zakończenie

Czasopismo „Przegląd Historyczno-Oświatowy” umożliwia poznanie głównych kierunków rozwoju myśli pedagogicznej oraz dokonanie oceny jej złożoności i różnorodności na przestrzeni minionych stuleci. Prace, które powstały jeszcze w czasach PRL obrazują m.in. stan oświaty powojennej w różnych regionach naszego kraju, przedstawiają politykę oświatową rządzącej partii oraz władz oświatowych, ale są skażone peerlowską propagandą, ich autorzy pisali pod presją cenzury uniemożliwiającej przedstawianie działań oświatowych w krytycznym świetle. Nowe możliwości badawcze okresu transformacji przynio-

29 „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2005, nr 1–2, s. 163–165; „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2004, nr 1–2, s. 59–64 i 65–67; „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2006, nr 3–4, s. 259–263; „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1998, nr 3–4, s. 145–150.

30 *Praca pedagogiczna i oświatowa Tadeusza Moniewskiego. W 100 rocznicę urodzin*, oprac. J. Marczuk, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2001, nr 1–2, s. 113–121.

31 L. Zaskilniak, *Trudności biograficznego badania albo jak za drzewami zobaczyć las*, w: *Biografistyka we współczesnych badaniach historycznych. Teoria i praktyka*, red. J. Kolbuszewska, R. Stobiecki, Łódź 2017, s. 29.

ły podjęcie dotychczas „zaniechanych” tematów oraz publikowanie materiałów z nieznanego szczególnie młodemu pokoleniu, zakresu tematycznego. Wiele instytucji polskich i zagranicznych otworzyło badaczom swoje archiwa. Zasoby archiwów diecezjalnych kościoła rzymsko-katolickiego wpłynęły na szerokie oświetlenie udziału duchowieństwa w rozwoju oświaty i myśli pedagogicznej. Dzięki udostępnionym

w ostatnich kilkunastu latach materiałem archiwalnym stało się możliwe nowe spojrzenie na wartość wychowawczą literatury pięknej różnych epok i rolę literatury pedagogiczno-oświatowej w wychowaniu domowym. Odzyskała należne jej miejsce pedagogika katolicka oraz kwestie wychowania religijnego w okresie Drugiej Rzeczypospolitej, jak też walka o religię w pierwszych latach PRL-u. Możemy z nowych ustaleń opublikowanych między innymi na łamach „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” wnioskować o składzie osobowym środowiska pedagogów związanych z poszczególnymi instytucjami i kierunkami pedagogicznymi minionych epok. Opracowanie kolejnych tematów wymaga badania źródeł zgromadzonych w zasobach archiwalnych Ministerstwa Oświaty, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Instytucie Polskim i Muzeum im. Gen. Sikorskiego w Londynie i wielu innych. Zawartość czasopisma „Przegląd Historyczno-Oświatowy” może choć w skromnym zakresie być dopełnieniem poczynionych ustaleń i nowych inicjatyw badawczych.

Streszczenie: Czasopisma stanowią ważne źródło informacji o dorobku teorii i praktyki różnych dyscyplin pedagogicznych. Inspirują do podejmowania badań nad biografiami wybitnych jednostek na tle epoki, a także nad zbiorowym portretem środowiska nauczycielskiego. Interesujący zbiór materiałów źródłowych do badań biograficznych znajdujemy na łamach czasopisma „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, które ukazuje się już od siedemdziesięciu lat (1947–2017). Studia nad zawartością tego kwartalnika skłaniają do stawiania pytań o rolę wybitnych nauczycieli w edukacji i kulturze minionych epok, o miejsce i znaczenie prac biograficznych w dorobku historii wychowania w Polsce i na świecie.

Słowa kluczowe: „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, biografistyka, historia wychowania, pedagogia.

Bibliografia

- Barycz H., *Zapomniany historyk wychowania i oświaty polskiej. W czterdziestolecie zgonu Antoniego Karbowiaka garść uwag i materiałów*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1960, nr 1, s. 11–32.
- Chmielewski W., *70 lat „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2017, nr 3–4, s. 10–17.
- Czarnecka I., K. Poznański, *Bibliografia za lata 1947–2007*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2007 nr 3–4.

- Dutkowska R., *Jan Hulewicz – uczyony i pedagog*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1982, nr 3–4.
- Ekel J., *Mieczysław Kreutz (1893–1971). Bibliografia*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1972, nr 2, s. 233–245.
- Gumuła T., *Czterdzieści pięć lat „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2003, nr 1–2, s. 5–10.
- Gumuła T., J. Nowak, *Bibliografia za lata 2007–2017*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2017, nr 3–4.
- Gumuła T., *Profesor Marian Walczak – redaktor naczelny „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” w latach 1988–2016*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2017, nr 3–4.
- Hulewicz J., *Stan i potrzeby badań nad dziejami ZNP*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1965, nr 3, s. 316–317.
- Kujawska J., *Jan Władysław Dawid w literaturze polskiej. Stan i potrzeby badań*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1962, nr 1, s. 41–55.
- Lewandowska G. M., *Janina Marciniak (1926–2009)*, w: *Teoretycy i praktycy polskiego bibliotekarstwa*, Warszawa 2012.
- Listy Jana Hulewicza do Heleny Radlińskiej*, oprac. W. Theiss, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1998, nr 3–4.
- Listy Jana Hulewicza do Ryszarda Wroczyńskiego z 1959 roku*, oprac. W. Theiss, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2017, nr 3–4.
- Marciniak J., *Bibliografia zawartości dwudziestu roczników „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” (1947–1977)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1978, nr 2.
- Massalski A., *Mój Mistrz – profesor dr Jan Hulewicz (1907–1980)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2017, nr 3–4.
- Mauersberg S., *Profesor Marian Walczak. W 75 rocznicę urodzin*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1998, nr 3–4.
- Metodologia w badaniach naukowych historii wychowania*, red. T. Jałmużna, I. Michalska, G. Michalski, Łódź 1993.
- Miąso J., *Łukasz Kurdybacha (1907–1972)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1973, nr 4, s. 527–537.
- Mrozowska K., *Ryszard Wroczyński jako redaktor „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” 1959–1987. Garść wspomnień*, w: *Pedagogika społeczna. Pytania o XXI wiek. Pamięci Profesora Ryszarda Wroczyńskiego*, red. A. Przeclawska, W. Theiss, Warszawa 1999.
- Od Redakcji*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1947, s. 3–4.
- Okoń W., *Życie i twórczość Jana Władysława Dawida*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1959, nr 1, s. 31–58.
- Oleksiński J., *Sylwetki nauczycieli spod znaku „Rodła” (z obszaru Dzielnicy v Związku Polaków w Niemczech w Złotowie)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1979, nr 3, s. 377–409.
- Praca pedagogiczna i oświatowa Tadeusza Moniewskiego. W 100 rocznicę urodzin*, oprac. J. Marczuk, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2001, nr 1–2, s. 113–121.

- Rodak P., *O biografjach tych, którzy nie mają biografii*, w: *Biografia historiografia dawniej i dziś. Biografia nowoczesna, nowoczesność biografii*, red. R. Kasperowicz, E. Wolicka, Lublin 2005.
- Surma B., *Sviluppo e recezione dell'idea di educazione montessoriana in Polonia*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2017, nr 3–4.
- Szulakiewicz W., *Czasopisma historyczno-oświatowe źródłem informacji o polskiej historii wychowania*, w: *Czasopiśmiennictwo drugiej połowy XX wieku jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska i G. Michalski, Łódź 2010.
- Śliwak K., *Activities of Fr. Zygmunt Kaczynski – Minister of Religious Affairs and Public Education in the Government – Inexile (1943–1945)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2016, nr 3–4.
- Theiss W., *Ryszard Wroczyński 1909–1987*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1988, nr 3.
- Theiss W., *Wanda Wyrobkowska-Pawłowska: życie jako służba społeczna*, „Pedagogika Społeczna”, 2017, nr 1, s. 67–81.
- Wkład Józefa Czesława Babickiego (1880–1952) w kształtowanie się polskiego systemu opieki nad dzieckiem osieroconym*, oprac. F. Kulpiński, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1999, nr 1–2, s. 131–143.
- Wroczyński R., *Notatki z okazji 25-lecia „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1983, nr 1, s. 7–14.
- Wroczyński R., *Ostatnie spotkanie z Janem Hulewiczem*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1980, nr 4.
- Zaskilniak L., *Trudności biograficznego badania albo jak za drzewami zobaczyć las*, w: *Biografistyka we współczesnych badaniach historycznych. Teoria i praktyka*, red. J. Kolbuszewska, R. Stobiecki, Łódź 2017.